

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.28>

ТРЕТЕЙСЬКІ СУДИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОСУДДЯ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Литвинчук О.І.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінальної юстиції
навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3884-8595
e-mail: litvinchuke@gmail.com*

Литвинчук О.І. Третейські суди в контексті реформування правосуддя: конституційно-правовий аспект.

У статті розглядається питання третейських судів у контексті реформування правосуддя в Україні, зокрема в умовах євроінтеграційних вимог. Зазначається, що Україна подала заявку на членство в Європейському Союзі, що зумовлює необхідність проведення реформ у сфері правосуддя. Відзначено, що конституційно-правовий аспект регулювання діяльності третейських судів є ключовим, оскільки саме через призму конституційних принципів справедливості, верховенства права та забезпечення прав людини повинні розглядатися механізми альтернативного правосуддя.

З'ясовано, що основними напрямками реформ є підвищення незалежності судової системи, забезпечення права на справедливий судовий розгляд, зміцнення інститутів альтернативного вирішення спорів, а також боротьба з корупцією.

Вказано, що третейські суди, як альтернативний механізм вирішення спорів, можуть знизити навантаження на державну судову систему і забезпечити більш швидке та ефективне вирішення конфліктів. Однак їхня діяльність повинна відповідати конституційним принципам незалежності та неупередженості.

У статті наголошено на необхідності вдосконалення законодавчої бази третейського розгляду спорів для забезпечення їх ефективності. Відзначається, що інтеграція третейських судів у правову систему України є важливою для підвищення довіри громадян до правосуддя. Запропоновано розробити ефективні механізми взаємодії між державними та третейськими судами для забезпечення правової визначеності. Потенціал третейського судочинства як альтернативного механізму вирішення спорів може значно сприяти розвантаженню державних судів та підвищенню доступності правосуддя для громадян. Проте для повноцінного функціонування третейських судів необхідно вдосконалити законодавче регулювання, забезпечити належний контроль за їх діяльністю та впровадити механізми виконання їх рішень.

Наголошено, що для приведення законодавства про третейські суди у відповідність до сучасних викликів та стандартів, необхідна його комплексна ревізія. Новий законопроект має бути розроблений з урахуванням положень конституційної реформи та спрямований на підвищення ефективності третейського судочинства.

Ключові слова: арбітраж, правосуддя, судова реформа, судочинство, третейський суд.

Lytvynchuk O. Arbitration courts in the justice reform context: constitutional and legal aspect.

The article deals with the issue of arbitration courts in the context of justice reform in Ukraine, particularly in the context of European integration requirements. It is noted that Ukraine has applied for membership in the European Union, which necessitates reforms in the sphere of justice. It is noted that the constitutional and legal aspect of arbitration courts' activity's regulating is the key one, since it is through the prism of the constitutional principles of justice, the rule of law and ensuring human rights that alternative justice mechanisms should be considered.

It is found out that the judicial system independence increasing, the right to a fair trial ensuring, the institutions of alternative dispute resolution strengthening, as well as the fight against corruption are the main directions of the reforms.

It is indicated that arbitration courts, as an alternative dispute resolution mechanism, can reduce the burden on the state judicial system and ensure a faster and more effective resolution of conflicts. However, their activities must comply with the constitutional principles of independence and impartiality.

The article emphasizes the necessity to improve the legal framework for arbitration of disputes to ensure their effectiveness. It is noted that the integration of arbitration courts into the legal system of Ukraine is crucial for increasing citizens' trust in justice. It is proposed to develop effective mechanisms of interaction between state and arbitration courts to ensure legal certainty. The potential of arbitration as an alternative dispute resolution mechanism can significantly contribute to the relief of state courts and increase access to justice for citizens. However, for the full functioning of arbitration courts, it is necessary to improve legislative regulation, ensure proper control over their activities, and implement mechanisms for their decisions' execution.

It is emphasized that in order to bring the legislation on arbitration courts in line with modern challenges and standards, its comprehensive revision is necessary. The new draft law should be developed taking into account the provisions of the constitutional reform and aimed at the arbitration proceedings' efficiency improving.

Key words: mediation, justice, judicial reform, judiciary, arbitration court.

Постановка проблеми. Актуальність наукового пізнання обраної теми обумовлена сучасними викликами, що стоять перед системою правосуддя в Україні. У процесі реформування судової системи особливого значення набувають питання оптимізації судового навантаження, забезпечення доступності правосуддя та скорочення строків розгляду справ, у цьому контексті виникає необхідність дослідження альтернативних механізмів вирішення спорів, зокрема, третейських судів. Третейські суди, як форма альтернативного вирішення спорів, відіграють важливу роль у цьому контексті, оскільки дозволяють сторонам вирішувати конфлікти швидко, ефективно та з меншими витратами.

Додатковим фактором, що визначає доцільність вивчення вказаної проблематики є інтеграція України до європейського правового простору, яка передбачає запровадження стандартів функціонування альтернативних механізмів вирішення спорів.

Конституційно-правовий аспект регулювання діяльності третейських судів є ключовим, оскільки саме через призму конституційних принципів справедливості, верховенства права та забезпечення прав людини повинні розглядатися механізми альтернативного правосуддя. Дослідження правових основ функціонування третейських судів, а також їхньої ролі у загальній системі правосуддя сприятиме створенню більш збалансованої та справедливої системи вирішення спорів в Україні.

Окрім цього, зростання кількості економічних спорів та складність сучасних суспільних відносин вимагають ефективних та швидких механізмів їх вирішення. Третейські суди, як правило, забезпечують більшу гнучкість та оперативність вирішення спорів у порівнянні з державною системою судоустрою.

Реформування правосуддя також вимагає аналізу міжнародного досвіду, де третейські суди стали невід'ємною частиною правової системи. Вивчення цих питань дозволить вдосконалити національне законодавство та практику, що підвищить ефективність правосуддя в Україні і зміцнить довіру до нього з боку громадян і бізнесу.

Мета дослідження. Метою дослідження є висвітлення конституційно-правових аспектів третейських судів в контексті реформування правосуддя.

Стан опрацювання проблематики. На сьогодні дослідження третейських судів як інституту альтернативного вирішення спорів в контексті реформування правосуддя залишається актуальним завданням правової науки. У науковій літературі висвітлюються як теоретичні аспекти діяльності третейських судів, так і практичні питання їх функціонування в Україні та за кордоном.

Одним із ключових напрямів досліджень є аналіз правової природи третейських судів та їхньої відповідності конституційним принципам правосуддя, що включає вивчення гарантій захисту прав людини в процесі вирішення спорів у цих судах. Вітчизняні та зарубіжні науковці звертають увагу на необхідність чіткого законодавчого регулювання діяльності третейських судів, а також

їхньої інтеграції у загальну систему альтернативного вирішення спорів. Аналізуються питання доступності третейського правосуддя, його незалежності та неупередженості, а також роль третейських судів у зниженні судового навантаження.

Міжнародний досвід також відіграє значну роль у розвитку теоретичних і практичних підходів до діяльності третейських судів. Зокрема, аналізуються моделі альтернативного вирішення спорів у країнах Європи, США та інших юрисдикціях, де третейські суди вже тривалий час ефективно функціонують як частина правової системи.

Окрім аспекти вказаної проблематики досліджували такі вітчизняні науковці як: Н. Бондаренко-Зелінська, І. Бут, О. Козакевич, М. Купцова, І. Переверзєв, Н. Петренко, С. Рабенко, І. Сеньюта, А. Собакарь та ін.

Так, окремо згадаємо дисертаційне дослідження І. Бут, у якому автор правильно наголошує, що «конституційне право кожного захищати свої права, свободи та законні інтереси будь-яким незабороненим законом способом дозволяє суспільству формувати інститути захисту права, відмінні від судового розгляду - способи альтернативного вирішення приватноправових спорів, до яких і відноситься третейський розгляд» [1, с. 1].

Однак, попри значну кількість досліджень, все ще залишається низка невіршених питань. Серед них можна виокремити недостатню правову визначеність статусу третейських рішень, механізми їх оскарження та примусового виконання, а також виклики, пов'язані із забезпеченням незалежності третейських суддів. У свою чергу основою для відповіді на ці питання є чітке розуміння конституційно-правового статусу третейських судів.

Виклад основного матеріалу. У лютому 2022 року Україна офіційно подала заявку на членство у Європейському Союзі [2], що стало важливим кроком на шляху євроінтеграції. Однією з ключових вимог, які висуває ЄС до країн-кандидатів, є проведення широкомасштабних реформ у різних сферах, включно з удосконаленням системи правосуддя. Це завдання є особливо актуальним для України, оскільки правова система та судова гілка влади відіграють вирішальну роль у зміцненні демократичних інститутів, захисті прав людини та забезпеченні верховенства права – основоположних цінностей Європейського Союзу.

Серед напрямків реформування української системи правосуддя особливого значення набувають:

1. Підвищення незалежності судової системи. Судді повинні мати повну незалежність від політичного впливу [3], що є ключовою вимогою ЄС. Це передбачає реформу судової влади, включно з процесами призначення, атестації та звільнення суддів, а також посилення відповідальності за корупцію та зловживання посадовими повноваженнями.

2. Гарантії справедливого судового розгляду. Забезпечення права на справедливий суд є основоположним принципом, що закріплений як у Конституції України, так і в міжнародних правових документах, таких як Європейська конвенція з прав людини [4, с. 52–59]. Реформа правосуддя повинна сприяти доступу громадян до неупередженого та оперативного судового розгляду.

3. Зміцнення інститутів альтернативного вирішення спорів. Третейські суди та інші механізми альтернативного правосуддя, зокрема, медіація, можуть допомогти знизити навантаження на судову систему та забезпечити ефективніше вирішення спорів. Ця вимога також є важливим елементом інтеграції з європейськими стандартами правосуддя.

4. Боротьба з корупцією в судовій системі. Проблема корупції залишається однією з найбільших перешкод на шляху до ефективної судової реформи. ЄС постійно акцентує на необхідності створення дієвих механізмів запобігання корупції та підзвітності суддів і правоохоронців.

У 2016 році сфера правосуддя зазнає значних змін, що пов'язано з прийняттям змін до Конституції України [5]. Прийняті тоді конституційні зміни ініціювали масштабну судову реформу, спрямовану на перезавантаження системи правосуддя. Її головна мета – створити ефективні, незалежні суди, що відповідають європейським стандартам верховенства права.

При цьому одним з важливих конституційних приписів є наступний: «Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору» [6]. Ця норма відіграє важливу роль у розвитку альтернативних засобів вирішення спорів, оскільки відкриває можливості для законодавчого закріплення та впровадження обов'язкових процедур досудового врегулювання в окремих категоріях справ. Вона передбачає можливість законодавчого врегулювання способів вирішення конфліктів поза межами традиційної судової системи, що відповідає сучасним тенденціям у міжнародному праві.

Впровадження обов'язкового досудового порядку сприяє зменшенню навантаження на суди, оскільки частина спорів може бути вирішена на стадії медіації, переговорів або через третейські суди. Це дозволяє вирішувати спори швидше, дешевше і менш формалізовано, що особливо важливо в умовах перевантаженості судової системи України [7].

Альтернативні засоби вирішення спорів, такі як медіація, третейські суди, арбітраж або переговори, стали невід'ємною частиною правової системи багатьох країн Європейського Союзу. Їхнє широке використання підтримує не лише зниження навантаження на судову систему, але й підвищує доступність правосуддя для громадян. Закріплення обов'язкових досудових процедур в окремих випадках також дозволяє покращити захист прав і інтересів сторін, які можуть обрати більш гнучкі й ефективні шляхи вирішення своїх суперечок.

Відтак, цей конституційний припис відкриває шлях до подальшого розвитку та вдосконалення правового інституту альтернативних способів вирішення спорів, сприяючи його інтеграції у правову систему України та наближенню до європейських стандартів правосуддя.

Заданими аналізу стану функціонування третейських судів, що проводився у 2018 (відзначимо, що нині цей стан не став кращим, ураховуючи ще й фактор повномасштабного вторгнення та окупації частини території України), «з 515 зареєстрованих третейських судів здійснювали діяльність, – під чим розуміється укладення потенційними сторонами спорів третейських договорів, розгляд справ та винесення рішень, – 248 третейських судів» [8].

О. Козакевич відзначає з цього приводу, що «слід зазначити, що й досі третейське судочинство розвивається дуже повільно, неоднозначно сприймається як юристами, так і громадянами та залишається недостатньо дослідженим» [9, с. 18].

Законодавча база третейського розгляду спорів в Україні базується на Законі України «Про третейські суди». Цей закон містить норми, що регулюють основні аспекти діяльності третейських судів, від укладення третейської угоди до виконання третейського рішення [10].

Відповідно до цього Закону «третейський суд – недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин» [10].

Третейські суди, як один із ключових інститутів альтернативного вирішення спорів, займають важливе місце в контексті реформування правосуддя. Конституційно-правовий аспект функціонування третейських судів визначає їхню роль у системі правосуддя та їхнє місце у правовому полі України. Це питання є особливо важливим в умовах реформування судової системи, метою якого є забезпечення верховенства права, доступності правосуддя та підвищення довіри громадян до судової системи.

Одним із ключових аспектів конституційно-правового регулювання третейських судів є питання їхньої правосуб'єктності та відповідності принципам правосуддя, закріпленим у Конституції України. Зокрема, принцип незалежності судової влади та право кожного на справедливий судовий розгляд повинні бути враховані при функціонуванні третейських судів. Оскільки третейські суди є альтернативним механізмом вирішення спорів, їх діяльність не повинна порушувати ці конституційні принципи, а також повинна гарантувати об'єктивність та неупередженість під час вирішення спорів.

Важливим аспектом у функціонуванні третейських судів є питання обов'язковості та виконувачості їхніх рішень. У цьому контексті конституційно-правові положення про забезпечення права на апеляцію та перегляд судових рішень стають актуальними. Законодавство України передбачає можливість оскарження рішень третейських судів у державних судах, що дозволяє забезпечити відповідність цих рішень основоположним принципам правосуддя. Однак цей механізм повинен бути вдосконалений для запобігання зловживанням та забезпечення ефективності третейських судів.

Крім того, діяльність третейських судів повинна бути спрямована на зниження навантаження на державну судову систему. Це відповідає вимогам сучасних судових реформ, що мають на меті підвищення ефективності правосуддя. Третейські суди можуть стати дієвим механізмом вирішення спорів у комерційній, фінансовій та інших сферах, де сторони готові добровільно звертатися до них для швидкого та професійного вирішення конфліктів.

Конституційно-правовий аспект діяльності третейських судів також включає питання їхньої відповідності міжнародним зобов'язанням України, зокрема стандартам Європейського Союзу

щодо правосуддя. У процесі інтеграції України до ЄС важливим стає аналіз відповідності національного законодавства, що регулює діяльність третейських судів, європейським стандартам правосуддя. Це включає не лише забезпечення незалежності та неупередженості суддів, але й розробку механізмів, які гарантуватимуть виконання рішень третейських судів у правовому полі України.

Також важливим є питання інтеграції третейських судів у загальну правову систему України. Незважаючи на їх альтернативний характер, діяльність третейських судів повинна бути чітко врегульована законодавством та контролюватися в межах загальної судової системи для запобігання порушенням прав сторін. Необхідно розробити ефективні механізми взаємодії між державними та третейськими судами, що забезпечить правову визначеність і довіру до третейського правосуддя.

Загалом, реформування правосуддя в Україні вимагає не лише удосконалення діяльності державних судів, але й розвитку альтернативних механізмів, таких як третейські суди. Вдосконалення їх конституційно-правового регулювання сприятиме підвищенню ефективності судової системи, зниженню навантаження на суди та забезпеченню доступу громадян до справедливого й неупередженого вирішення спорів.

Відтак, на нашу думку, існує необхідність перепрацювання чинного законодавства про третейські суди та підготовку і прийняття проекту, що буде ґрунтуватися на положеннях конституційної реформи правосуддя та буде здатним актуалізувати функціонування третейського судочинства.

Висновки. Отже, третейські суди відіграють важливу роль у процесі реформування правосуддя в Україні, особливо в контексті євроінтеграційних вимог щодо удосконалення судової системи. Їхній потенціал як альтернативного механізму вирішення спорів може значно сприяти розвантаженню державних судів та підвищенню доступності правосуддя для громадян. Проте для повноцінного функціонування третейських судів необхідно вдосконалити законодавче регулювання, забезпечити належний контроль за їх діяльністю та впровадити механізми виконання їх рішень. Це сприятиме більшій правовій визначеності та довірі до системи альтернативного правосуддя, відповідатиме конституційним принципам і європейським стандартам, та допоможе підвищити ефективність системи правосуддя загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бут І.О. Розгляд цивільно-правових спорів третейськими судами в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2016. 20 с.
2. Переговори про вступ України до ЄС: повний гід у 12 питаннях. URL <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/peregovory-pro-vstup-ukrayiny-do-yes-povnyj-gid-u-12-pytanniah-i-10-mifah-2>.
3. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52#Text.
4. Завальнюк І.В. Право на справедливий суд та право на судовий захист: аспекти співвідношення. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 52–59.
5. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Закон України від 2 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 28. Ст. 532.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
7. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. URL https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2024/09/ali_shadowreport_chapter23.pdf.
8. Третейські суди в Україні: стан розвитку, статистика, практика та перспективи. URL https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/New_Justice_Analytical_Report_Arbitration_Courts_in_Ukraine_UKR.pdf.
9. Козакевич О.М. Третейські суди та доступ до правосуддя. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 14–21.
10. Про третейські суди. Закон України від 11 травня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35. Ст. 412.